

ПРОЦЕСУАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОКУРОРА ЩОДО ЦИВІЛЬНОГО ПОЗОВУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

PROCESS WORK OF PROSECUTORS IN CIVIL LAWSUIT IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Плєва В.А.,

*кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ*

Стаття присвячена розгляду правового механізму відшкодування майнової та моральної шкоди від злочинних посягань, яким є цивільний позов. Проаналізовано підходи різних вчених щодо ролі прокурора як посадової особи, яка може брати участь у провадженні по цивільному позову в кримінальному процесі. Окреслено шляхи врегулювання проблемних питань подачі цивільного позову прокурором на різних стадіях кримінального провадження. Автор акцентує увагу на необхідності розробки правового механізму обов'язкового відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Ключові слова: прокурор, цивільний позов у кримінальному процесі, відшкодування шкоди, майнова та моральна шкода, кримінальне провадження.

Статья посвящена рассмотрению правового механизма возмещения материального и морального ущерба от преступных посягательств, которым является гражданский иск. Проанализированы взгляды ряда ученых на роль прокурора как должностного лица, которое может принимать участие в производстве по гражданскому иску в уголовном процессе. Очерчены пути урегулирования проблемных вопросов подачи гражданского иска прокурором на различных стадиях уголовного процесса. Автор акцентирует внимание на необходимости разработки правового механизма обязательного возмещения материального и морального вреда, причиненного уголовным правонарушением.

Ключевые слова: прокурор, гражданский иск в уголовном процессе, возмещение вреда, материальный и моральный вред, уголовное производство.

The article examines the legal mechanism for compensation for property damage from criminal attacks, which is a civil action. The approaches of various scholars on the role of the prosecutor, as the officer who may participate in the proceedings in civil action in criminal proceedings and ways of settling issues prosecutor filing a civil action in various stages of criminal proceedings. The author emphasizes the need to develop a legal mechanism for the compulsory compensation for material and moral damage caused by a criminal offense.

Key words: prosecutor, civil action in criminal proceedings, damages, property and moral damage, criminal proceedings.

Постановка проблеми. Велике значення як для відшкодування шкоди, завданої правопорушенням, так і для швидкого й повного розслідування у кримінальному провадженні має доказування характеру і розміру завданої ними матеріальної та моральної шкоди. Так, встановлення зазначених обставин відіграє важливу роль як для забезпечення відшкодування шкоди в повному обсязі, так і для правильної кваліфікації дій осіб, що скоїли правопорушення, призначення покарання тощо. У роботах багатьох авторів основна увага приділяється загальним положенням провадження по цивільному позову в порядку кримінального судочинства, та майже не дослідженими є питання стосовно особливостей позовної діяльності органів та посадових осіб, на яких покладається процесуальний обов'язок доказування за цивільним позовом у кримінальному процесі, зокрема прокурора.

Стан дослідження. Суттєвий внесок у розробку теоретичних і практичних проблем, що виникають під час позовного провадження в кримінальному судочинстві, здійснений в роботах таких науковців-фахівців: В.А. Азарова, С.А. Альперта, Ю.В. Бауліна, М.І. Гошовського, Ю.М. Грошевого, З.З. Зинатуліна, Я. Клименка, Є.Г. Ковален-

ко, О.П. Кучинської, В.Т. Маляренка, М.Я. Никоненка, Е.С. Никулина, Т.М. Присяжнюка, М.А. Чельцова, Ю.В. Циганка, В.С. Шадріна та ін.

Саме тому **метою** статті є визначення діяльності прокурора як одного із суб'єктів, на яких покладається процесуальний обов'язок підтримання та доказування за цивільним позовом про відшкодування матеріальної або моральної шкоди в рамках кримінального судочинства, предмета доказування за цивільним позовом вказаної категорії, а також окреслення особливостей прокурорсько-представницьких правовідносин у кримінальному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Сучасна держава бере на себе зобов'язання зі збереження та захисту честі і гідності, життя і здоров'я людини та громадянина, особистої свободи і власності. Держава гарантує потерпілому від правопорушення право на компенсацію збитків, але, як показує практика, на сьогодні відсутній чіткий правовий механізм, який дозволив би в нових політичних та економічних умовах забезпечити обов'язкове відшкодування матеріальної та моральної шкоди, збільшивши при цьому вартість усіх майнових прав людини.

Відсутність належного, чітко врегульованого захисту права власності призводить до падіння пре-

стижності органів державної влади, правоохоронних органів, збільшення правового нігілізму.

Ця ситуація вимагає прийняття науково обґрунтованих кардинальних рішень щодо зміни такої обстановки. Якщо в даний час не вживати законодавчих та практичних заходів щодо відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої правопорушеннями, то це спричинить погіршення економічного стану держави та матеріального благополуччя громадян.

Засобом відшкодування майнової шкоди від злочинних посягань є цивільний позов у кримінальному процесі, ефективне використання якого дозволить вирішити комплекс значущих завдань – максимально повно компенсувати юридичним та фізичним особам шкоду, якої вони зазнали від вчиненого кримінального правопорушення.

Значну роль у вирішенні нагальних завдань законодавчого регулювання проблем, пов'язаних із відшкодуванням майнової шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, відіграє участь прокурора в пред'явленні і підтриманні цивільного позову, який може розглядатися в порядку кримінального провадження лише за одночасної наявності таких трьох умов: 1) матеріального або морального збитку, якого зазнав потерпілий, 2) ознак складу злочину в діях обвинуваченого, 3) причинного зв'язку між діями обвинуваченого і заподіяною шкодою. У разі відсутності хоча б однієї із зазначених умов вимоги про відшкодування шкоди не можуть розглядатися в рамках кримінального провадження. Сама можливість спільного розгляду цивільного позову і кримінального провадження сучасними дослідниками вбачається в наявності єдиного юридичного факту, що лежить в основі притягнення особи до кримінальної та цивільної відповідальності в тих випадках, коли правопорушенням заподіяно майнову або моральну шкоду. Отже, діяльність прокурора з пред'явлення і підтримання цивільного позову в кримінальному провадженні необхідно розглядати як спрямовану на виконання покладених на нього завдань у сфері кримінального судочинства, серед яких першочерговим є охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть у ньому участь.

Враховуючи цивільно-правовий характер інституту цивільного позову в кримінальному провадженні, прокурор повинен керуватися положеннями цивільного та цивільно-процесуального законодавства щодо визначення розміру шкоди, форми позовної заяви та ін. Звертає на себе увагу і той факт, що окремі дослідники пропонують розглядати діяльність прокурора з пред'явлення і підтримання цивільного позову в кримінальному провадженні в контексті функції представництва прокуратурою інтересів громадянина або держави в суді, і, відповідно, на зазначену діяльність поширюються норми щодо прокурорського представництва.

Так, Закон надає право прокуророві захищати інтереси держави і суспільства шляхом пред'явлення та підтримання цивільного позову в кримінальному судочинстві. Однак правові механізми реалізації цього права в кримінально-процесуальному законодав-

стві визначені досить розпливчасто, у зв'язку з чим на практиці виникають проблемні ситуації, пов'язані з визначенням процесуального статусу прокурора при пред'явленні ним цивільного позову в кримінальному провадженні: його процесуальні взаємини зі слідчим, який веде кримінальне провадження, по якому заявлено цивільний позов для захисту майнових інтересів особи, потерпілої від правопорушення; співвідношення і реалізація прав цивільного позивача і цивільного відповідача при підтримці прокурором позову та інші.

Кримінальний процесуальний закон не містить чітко визначених положень з приводу пред'явлення або підтримки прокурором цивільного позову та не передбачає переваги прокурора перед іншими особами, наділеними правом заявлення цивільного позову в кримінальному процесі. Разом із тим історична роль органів прокуратури саме в період побудови правової держави і загальної економічної нестабільності пред'являє підвищені вимоги до прокурорів щодо забезпечення ними верховенства права, справедливості і порядку. У зв'язку з цим в юридичній літературі склалися суперечливі підходи до вирішення цього питання.

Зокрема, Л. Л. Нескородженна зазначає, що вимога особи, яка зазнала збитків від вчинення злочину, про відшкодування даної шкоди в таких випадках є не обов'язковою.

А.В. Лапкин дотримується думки, що в разі пред'явлення цивільного позову прокурором вимога потерпілого також має місце, але формулює, висуває і підтримує його прокурор в інтересах останнього. Остання точка зору видається більш обґрунтованою, оскільки ч. 1 ст. 61 КПК вказує як на умову визнання особи цивільним позивачем пред'явлення вимоги про відшкодування збитків. З іншого боку, в якості такої вимоги виступає власне цивільний позов.

У юридичній літературі звертається увага на те, що від людини вимагається окрема заява або в протоколі допиту робиться відповідна відмітка про її бажання бути цивільним позивачем. Тому, на наш погляд, приводами для пред'явлення або підтримки цивільного позову прокурором може бути як звернення особи, якій злочином заподіяно шкоду, за сприянням про її відшкодування до прокуратури, так і приватне виявлення прокурором підстав і умов для пред'явлення цивільного позову в інтересах особи. При цьому очевидно, що наявність звернення є оптимальним варіантом, оскільки дозволяє з'ясувати дійсне волевиявлення особи щодо відшкодування шкоди, його виду та обсягу і т. д. З іншого боку, відсутність такого звернення не може розглядатися як перешкода для пред'явлення цивільного позову прокурором, оскільки він при цьому керується засадою публічності і не потребує наявності волевиявлення зацікавлених осіб на вчинення тих чи інших процесуальних дій.

Необхідно підкреслити, що у випадку, коли прокурор пред'являє або підтримує цивільний позов, він не стає цивільним позивачем, оскільки їм може виступати тільки особа, яка понесла збиток від злочину. Від-

повідно, пред'явлення цивільного позову прокурором повинно вести до визнання особи, в інтересах якої він пред'явлений, цивільним позивачем. Прокурор не згадується серед суб'єктів прийняття рішення про визнання особи цивільним позивачем, що, на наш погляд, також є прогалиною в законодавстві.

При розгляді даної проблематики варто підтримати Д.К. Бокова, який зазначає, що заявлення або підтримання цивільного позову прокурором у кримінальному судочинстві – це виражена у встановленій процесуальній формі вимога прокурора на захист інтересів фізичних і юридичних осіб, які зазнали майнової чи моральної шкоди від кримінального правопорушення, до підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого чи інших осіб, які несуть майнову відповідальність за їхні дії, про відшкодування цієї шкоди, заявлена до суду та розглядувана спільно з кримінальним провадженням або в порядку цивільного судочинства, та пропонує низку таких положень:

1. Необхідність надання прокурору права заявляти регресні позови на захист інтересів фізичних та юридичних осіб у кримінальному судочинстві, що дозволить: своєчасно вирішувати майнові вимоги; сконцентрувати увагу державних обвинувачів на максимальному сприянні суду при вирішенні цивільного позову прокурора в кримінальному провадженні на захист інтересів фізичних та юридичних осіб; підвищити ефективність кримінального судочинства й авторитет суду.

2. Включення прокурора в коло суб'єктів, уповноважених на стадії досудового розслідування в кримінальній справі порушувати перед судом клопотання про накладення арешту на майно підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які несуть за законом майнову відповідальність за їхні дії, в цілях забезпечення виконання вироку в частині цивільного позову та інших майнових стягнень.

3. Надання суду апеляційної і касаційної інстанції права переглядати по апеляційному та касаційному поданням прокурора вирок суду першої інстанції в частині цивільного позову у бік збільшення присуджуваного стягнення на відшкодування завданої майнової шкоди.

4. Застосування норм цивільного процесуального законодавства в кримінальному провадженні зробити допустимим, якщо вони не суперечать принципам кримінального процесу, а необхідні для провадження за цивільним позовом правила не передбачені в кримінально-процесуальному законодавстві.

Пред'явлення цивільного позову прокурором може розглядатися як складний юридичний факт, внаслідок якого особа, в інтересах якої він був пред'явлений, набуває всього комплексу прав цивільного позивача, тоді як зобов'язання доводити підстави та умови, а також підтримувати позов у суді в повному обсязі покладаються на прокурора. Однак прокурор при цьому не перетворюється на представника цивільного позивача: його позиція під час підтримання цивільного позову визначається публічним інтересом, а не приватним інтересом особи, якій зло-

чином було завдано збитків. Відповідно, прокурор не пов'язаний обов'язком підтримувати цивільний позов і зобов'язаний відмовитися від нього або від його підтримки, якщо в результаті судового розгляду дійде висновку про його необґрунтованість. Водночас цивільний позивач також не є пов'язаним процесуальною позицією прокурора. Тому, наприклад, відмова прокурора від позову не позбавляє особу, в чиїх інтересах він був заявлений, ні права самостійно підтримувати цей позов далі, ні пред'явити його в порядку цивільного судочинства. З іншого боку, якщо цивільний позивач відмовився від позову, прокурор не може всупереч його позиції вимагати відшкодування заподіяної злочином шкоди на його користь.

На практиці проблемним є також питання про визначення обсягу шкоди, що підлягає відшкодуванню за допомогою цивільного позову. У цьому плані особливо часто вступають у конфлікт позиції прокурора і потерпілого, оскільки розмір вимоги прокурора до обвинуваченого виявляється заниженим порівняно з очікуваннями особи, якій злочином було завдано збитків. Певною мірою суперечливими в цьому сенсі є положення Цивільного кодексу України, що регулюють питання відшкодування шкоди. Так, якщо згідно зі ст. 22 ЦК збитками є: втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням майна, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби його право не було порушене (упущена вигода), то згідно з ч. 2 ст. 1192 ЦК розмір збитків, що підлягають відшкодуванню потерпілому, визначається відповідно до реальної вартості втраченого майна на момент розгляду справи або виконання робіт, необхідних для відновлення пошкодженої речі. Як зазначається в літературі, відповідно до цих положень на користь потерпілого (фізичної особи) у кримінальній справі не передбачено відшкодування упущеної вигоди, але це можливо, якщо цивільним позивачем є юридична особа.

На наш погляд, такий підхід не є правильним. При вирішенні цієї проблеми вважаємо за доцільне керуватися позицією М. І. Гошовського, згідно з якою прокурору слід виходити з того, що «з'єднаний процес» розгляду цивільного позову в кримінальній справі повинен гарантувати потерпілому можливість відшкодування заподіяної злочином шкоди в тому розмірі, який він міг би отримати при розгляді позову в порядку цивільного судочинства, інакше існування цього інституту в кримінальному процесі було б неефективним. Відповідно, цивільний позов у порядку кримінального судочинства має забезпечити повний обсяг відшкодування заподіяної злочином шкоди, в нього прокурор повинен включати: пряму дійсну шкоду, неодержані доходи, витрати, які поніс потерпілий у зв'язку з участю у справі, і витрати на відновлення порушених прав потерпілого (вартість медичної, соціальної, правової допомоги та ін.). Одночасно прокурору слід враховувати специфіку, яку має компенсація моральної шкоди: цивільний позов щодо цього через особливий і суто індивідуальний

характер такої шкоди може пред'являти тільки особа, якій злочином фактично нанесені страждання, тобто потерпілий. Відповідно, участь прокурора в його відшкодуванні має відбуватися в інших формах, наприклад, шляхом надання потерпілому допомоги по складанню і подачі відповідного позову, підтримання його в судовому розгляді.

Прокурор також має враховувати, що в кримінальному процесі неприпустимі: позов цивільного відповідача до обвинуваченого про стягнення сум, які вже сплачені цивільним відповідачем; зустрічні позови обвинуваченого; позови, які пов'язані з фактом вчинення злочину, але не є вимогою про відшкодування майнової шкоди; позови про відшкодування

шкоди, заподіяної злочином, до осіб, яких до кримінальної відповідальності не притягнуто; позови про відшкодування майнової шкоди, що не впливають із пред'явленого обвинувачення; позови, які не підсудні місцевим судам.

Висновки. Таким чином, приводи і підстави пред'явлення та підтримання прокурором цивільного позову в кримінальній справі потребують законодавчої регламентації. Їх необхідно сформулювати більш конкретно для того, щоб надати можливість прокурору за допомогою цивільного позову забезпечити кожній особі, яка цього потребує, повного відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди в рамках кримінального провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України, 1996 р.
2. КПК України, 2013 р.
3. ЦПК України, 2004 р.
4. Гурєєв П. П. Цивільний позов в кримінальному процесі / П. П. Гурєєв. – М, 1961.
5. Петрухін І.Л. Реформа судового розгляду у кримінальних справах. М. 2000.
6. Боков А.Д. Цивільний позов прокурора в кримінальному процесі на захист інтересів держави : автореф. дис. ... к.ю.н. / А.Д. Боков. – М, 2012.